

AFRYKANSKIE KOBIECY A ROLNICTWO

WPROWADZENIE

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka podkreśla poszanowanie podmiotowości i godności wszystkich ludzi. A jednak w zbyt wielu przypadkach prawa kobiet pozostają bardziej ograniczone od praw mężczyzn. Jest to szczególnie dotkliwe dla kobiet żyjących na obszarach wiejskich w krajach rozwijających się, których prawa gospodarcze i społeczne często są łamane. Jednocześnie większość osób głodujących na świecie zamieszkuje obszary wiejskie, gdzie większość żywności spożywanej lokalnie produkują kobiety.¹

Kobiety są narażone na cztery sposoby. Po pierwsze, dochodzi do systematycznej ich dyskryminacji w ramach dostępu do ziemi oraz kontroli i własności ziemi, co dotyczy także ochrony prawnej ich tytułów do ziemi.

Po drugie, ogólnie rzecz biorąc, kobiety mają do czynienia z dyskryminacją w strukturach społeczno-kulturowych i politycznych, zwłaszcza jeśli chodzi o ich udział w podejmowaniu decyzji. Po trzecie, ich względne ubóstwo w ujęciu przychodowych (gotówkowym) jest zazwyczaj bardziej dotkliwe, ponieważ kobiety zazwyczaj otrzymują niższe wynagrodzenie niż mężczyźni za pracę najemną. A jednak w wielu regionach świata, kobiety częściej niż mężczyźni wydają swoje przychody na żywność, ochronę zdrowia lub edukację dzieci, tak więc wszelkie działania pomocowe w dziedzinie bezpieczeństwa żywnościowego, produktywności rolnictwa rodzinnego oraz odżywiania muszą uwzględniać potrzeby kobiet. Po czwarte, ich wrażliwość wynika także z innych cech fizycznych, które odgrywają rolę w atakach na tle płciowym i w przemocy seksualnej wobec płci słabszej.²

¹ FAO (1998)

² MOKORO, CIRAD, ILC (2011)

W czasie czwartej Światowej Konferencji ds. Kobiet, która odbyła się w Pekinie w 1995 roku, rządy wielu państw podkreśliły płciowy wymiar ubóstwa, co doprowadziło także do wprowadzenia szerszej definicji ubóstwa, która opiera się nie tylko na minimalnych bazowych potrzebach, ale także mówi o pozbawianiu możliwości i wyborów.³

Tak zwana **feminizacja ubóstwa** oznacza zasadniczo, że zjawisko to występuje częściej wśród kobiet niż mężczyzn, przy czym ubóstwo kobiet jest bardziej dotkliwe i istnieje tendencja pogłębiania się ubóstwa wśród kobiet (związana z rosnącym odsetkiem gospodarstw domowych, których głową jest kobieta).⁴

W niniejszym opracowaniu omówimy problemy, przed którymi stoją kobiety z obszarów wiejskich w Afryce. Skupimy się na ich roli w zakresie produkcji żywności, omówimy przeszkody, z którymi muszą się borykać pod względem własności ziemi, problemy jakie je dotyczą z powodu zmian klimatycznych, globalnych systemów gospodarczych i konfliktów zbrojnych. Wierzymy, że ukazanie powiązania pomiędzy problemami rozwojowymi a prawami człowieka to jedyny sposób osiągnięcia celów naszej polityki rozwojowej.

PODEJŚCIE OPARTE NA PRAWACH

„Równouprawnienie kobiet i mężczyzn to kwestia związana z prawami człowieka i warunek osiągnięcia sprawiedliwości społecznej. Jest to także niezbędne i fundamentalne kryterium równości, rozwoju i pokoju.”

Pekińska Platforma Działania, 1995

Milenijne Cele Rozwoju (MDG) podkreślają fundamentalną wartość równouprawnienia płci. Równość pomiędzy mężczyznami i kobietami oraz upodmiotowienie są same w sobie celami rozwojowymi (MDG 3), ale mogą one także służyć jak ważne metody osiągania innych MDG oraz redukcji ubóstwa zależnego lub nie od dochodów, jak i zjawiska głodu (MDG 1). Pomagają także w promowaniu powszechnego nauczania na poziomie podstawowym (MDG 2), zmniejszenie wskaźnika umieralności dzieci do pięciu lat (MDG 4), poprawiają stan zdrowia kobiet ciężarnych i położnic (MDG 5) i zmniejszają prawdopodobieństwo zarażenia HIV/AIDS (MDG 6). Połączenie MDG z ochroną praw człowieka jest niezwykle ważne.

In practice, women who live in rural areas are those who practice agriculture; they live in poverty, and to fulfill MDG1 it is imperative to improve the livelihoods of these farmers. Women face sexual and gender based violence and this predisposes them to HIV/AIDS, leading to the deterioration of labor for agriculture and food security risks as indicated in

MDG 6. Women farmers should be empowered by being taught how to counter these problems.

„Równouprawnienie płci to coś więcej niż cel sam w sobie. Jest to warunek niezbędny, by stawić czoło wyzwaniu walki z ubóstwem, promocji rozwoju zrównoważonego oraz wprowadzania dobrych rządów.”

Kofi Annan, były Sekretarz Generalny ONZ

Kluczowe dokumenty dotyczące praw człowieka zajmujące się kobietami

→ CEDAW (1979):

Ten kluczowy dokument skupiający się na prawach kobiet był przyjęty na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1979 roku. Konwencja ONZ w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (CEDAW) przyznaje pewien zestaw praw uzupełniających. Żeby poprawić sytuację kobiet na obszarach wiejskich, Konwencja wymaga od Państw Sygnatariuszy, by wszystkie kobiety żyjące na obszarach wiejskich miały następujące prawa:

- uczestnictwo w planowaniu działań rozwojowych na każdym szczeblu,
- dostęp do edukacji, szkoleń i dodatkowych usług, poprawiających ich umiejętności techniczne,
- zaciąganie rolnych kredytów i pożyczek, korzystanie z programów pomocowych w zakresie zbytu towarów, dostęp do odpowiednich technologii i równe traktowanie pod względem własności ziemi oraz reform rolnych, jak również w zakresie programów przesiedlania,
- adekwatne świadczenia zdrowotne, z uwzględnieniem informacji, doradztwa oraz usług planowania rodziny.

→ Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów (1981)

Przyjęta przez Organizację Jedności Afrykańskiej (poprzedniczkę Unii Afrykańskiej), Karta stanowi, że: „Państwo powinno zagwarantować eliminację wszelkich form dyskryminacji wobec kobiet i zagwarantować ochronę praw kobiet i dzieci zgodnie z postanowieniami międzynarodowych deklaracji i konwencji.”⁵

→ Pekińska Platforma Działania (1995):

Globalny program walki o prawa kobiet, równouprawnienie płci i upodmiotowienie, który posuwa się dalej w sprawie ubóstwa, ponieważ zajmuje się bezpośrednio kwestiami ubóstwa kobiet. Szczególnie donośny jest fakt, że zajmuje się on ubóstwem, edukacją, zdrowiem, zasobami gospodarczymi i zatrudnieniem, ale zwraca także uwagę na takie kwestie jak przemoc wobec kobiet, prawo do zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego w czasie wojny, jak również na ochronę środowiska, czego brakuje w konwencji CEDAW.

3 United Nations Department of Public Information (2000)

4 IDS (2001)

5 Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów dostępna na: http://www.achpr.org/english/_info/charter_en.html.

→ Protokół Opcjonalny do CEDAW (1999):

„Ratyfikując Protokół Opcjonalny, Państwo uznaje kompetencje Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet (podmiotu monitorującego sposób, w jaki Państwa Sygnatariusze stosują się do Konwencji), który odbiera i rozważa skargi indywidualnych osób lub grup w ramach przyznanych mu kompetencji.“⁶

→ Protokół z Maputo/ Protokół Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów w sprawie Praw Kobiet w Afryce (2003):

Protokół wprowadza zakaz okaleczania kobiecych narządów płciowych, ustanawia prawo kobiet do samostanowienia w sprawach seksualnych, wzmacnia prawa kobiet w ramach małżeństwa, zrównuje prawa kobiet i mężczyzn odnośnie do ziemi i praw własności, podkreśla prawo do uczestnictwa w procesach politycznych i w podejmowaniu decyzji, prawo do pokoju, prawo do bezpieczeństwa żywieniowego, czy też prawo do rozwoju zrównoważonego. Do tej pory ponad połowa państw afrykańskich podpisała Protokół.⁷

Podejście oparte na prawach człowieka (Human Rights-Based Approach - HRBA)

Ramy prawne zobowiązujące różne podmioty do szanowania praw człowieka stają się obecnie tematem konsensusu rozprzestrzeniającego się na arenie międzynarodowej nazwanego „podejściem do polityki rozwojowej opartym na prawach człowieka”.

Ta koncepcja jest oparta o powszechne normy praw człowieka i podkreśla, że ich respektowanie powinno być zarówno środkiem jak i celem rozwoju.

To podejście określa także „podmioty praw” i odpowiadających im „właścicieli obowiązków” w konkretnym kontekście rozwojowym, oraz daje im lepsze możliwości odpowiednio domagania się tych praw oraz wypełniania swoich zobowiązań.⁹

Stosowanie zasad **PANTHER** (uczestnictwo, odpowiedzialność, niedyskryminowanie, transparentność, godność ludzka, upodmiotowienie oraz rzędy prawa) podkreśla wyniki stosowania podejścia opartego na prawach człowieka i pomaga w osiągnięciu celów rozwojowych.¹⁰

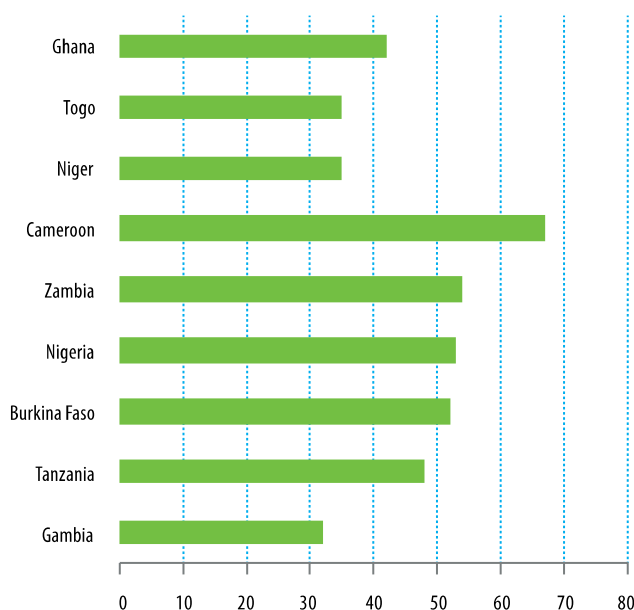
KOBIETY A PRODUKCJA ŻYWNOŚCI

Podstawowe fakty:

Według Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO):

- Kobiety stanowią średnio **50 procent siły roboczej na obszarach wiejskich** w Afryce subsaharyjskiej.
- **Różnice plonów** uzyskiwanych przez mężczyzn a kobiety to około 20–30 procent, a większość badań wykazuje, że te różnice wynikają z odmiennego wykorzystywania zasobów.
- Zredukowanie tych różnic w rolnictwo mogłoby **doprowadzić do redukcji liczby osób głodujących na świecie o 12 do 17 procent**.
- Około **dwie trzecie ubogich hodowców**, czyli mniej więcej 400 milionów osób, to kobiety.
- **Średnia pensja mężczyzny jest wyższa** niż średnia pensja kobiety, a te ostatnie częściej są zatrudniane na część etatu oraz przy zajęciach sezonowych.¹¹

Rysunek 1: Praca kobiet na roli (%)

Source: FAO (2011)

⁶ Opcjonalny Protokół do Konwencji w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet, dostępny na: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/protocol/>.

⁷ Protokół z Maputo, dostępny na: <http://www.maputoprotocol.com/index.php>.

⁸ ActionAid, Amnesty International, Terre des hommes, International Human Rights Network, Human Rights-Based Approaches and EU Development Aid Policies (2008)

⁹ Minority Rights Group International (2011)

¹⁰ UNESCO (2011)

W tradycyjnych wiejskich społecznościach, to przede wszystkim mężczyźni zajmują się komercyjną produkcją rolną. Przygotowują ziemię pod uprawy, nawadniają pola, zajmują się zniwami i transportują produkty na rynek. Są właścicielami dużych zwierząt gospodarskich, na przykład bydła, i mogą nimi handlować. Odpowiadają także za ścinanie, przewóz i sprzedaż drewna z lasów.

¹¹ FAO (2011)

We wspólnotach rybackich, łowienie ryb w wodach przybrzeżnych oraz na pełnym morzu to niemal wyłącznie domena mężczyzn.

Kobiety z obszarów wiejskich odpowiadają przede wszystkim za prowadzenie gospodarstwa domowego. Wychowują dzieci, opiekują się uprawami i przygotowują posiłki, zajmują się domowym ptactwem i zbierają opał oraz chodzą po wodę. Ale kobiety i dziewczynki także przyczyniają się znacząco do generowania przychodów rodzinnych, aczkolwiek zazwyczaj bez otrzymywania za to wynagrodzenia, jako że świadczą pracę podczas sadzenia roślin, pielęgnacji pól, zbierają plony, młócą zboże i przetwarzają plony rolne na sprzedaż. Kobiety mogą także zarabiać niewielkie kwoty na własny użytek, sprzedając warzywa z przydomowych ogrodów lub produkty leśne.

Przy coraz większej komercjalizacji rolnictwa, dominująca pozycja mężczyzn doprowadza do zmiany roli płci na korzyść tych ostatnich. Na przykład, jako że wzrasta zapotrzebowanie na warzywa w obszarach miejskich, mężczyźni przejmują tradycyjne kobiece ogrody, by prowadzić handel. Pozbawianie kobiet ich działalności zmniejsza ich produkcję żywności dla gospodarstwa domowego, redukuje ich przychody i pogarsza pozycję społeczną. Kolejny nasilający się trend to emigracja ubogich mężczyzn z rejonów wiejskich w poszukiwaniu zatrudnienia, przez co kobiety są pozostawione same i muszą dbać o zapewnienie wyżywienia oraz sprzedaż plonów, a także wychowywać dzieci.¹²

Table 1: Contribution to production in relation to shares of population and land ownership in Uganda

Indicator	F (%)	M (%)
Population	51	49
Food production	80	20
Planting	60	40
Weeding	70	30
Harvesting	60	40
Processing/preparation	90	10
Access to/ownership of land and related means of production	8	92

Source: ENERGIA (2009)

Najważniejsze problemy kobiet z obszarów wiejskich:

- gorszy dostęp do zasobów (ziemi, usług finansowych, rolniczych środków produkcji, technologii, wsparcia technicznego, możliwości rynkowych),
- mniejsze działki i gorszej jakości gleba, mniejsze pogłowie zwierząt gospodarskich,
- często brak kontroli nad możliwościami uzyskiwania kredytów,

- rzadziej wykorzystywane nowoczesne technologie,
- brak odpowiedniego wykształcenia i szkoleń,
- niższe wynagrodzenia,
- wykluczenie z systemu rolnictwa kontraktowego.

STUDIUM PRZYPADKU: Produkcja kawy na drobnią skalę w Ugandzie

„Kawa to najważniejszy produkt eksportowy Ugandy – jej produkcja zapewnia zatrudnienie (bezpośrednio i pośrednio) około 5 milionom osób. W małych gospodarstwach kawa jest zazwyczaj uprawiana w systemie płodozmianu z takimi podstawowymi produktami jak banany, muza, fasola, bataty czy kukurydza. W jej produkcji zazwyczaj stosuje się proste metody rolne. Kupowane środki produkcji, takie jak nawozy czy pestycydy, są wykorzystywane minimalnie, a nawadnianie jest rzadkie.

...

Jako że gospodarstwa prowadzone przez kobiety produkują na mniejszą skalę, rolniczki sprzedają mniej niż mężczyźni (średnio zaledwie 47 kg, w porównaniu z 151 kg u mężczyzn). Członkowie gospodarstw domowych, których głową był mężczyzna, częściej niż osoby należące do gospodarstw kobiecych jeździli na targ, by sprzedawać kawę. Piętnaście procent transakcji gospodarstw domowych prowadzonych przez mężczyzn odbywała się na pobliskim targu kawy, w porównaniu z jedynie 7 procentami transakcji kobiet. Być może wynikało to z tego, że mężczyźni częściej posiadają rower i mogą zatem łatwiej udać się na targ niż kobiety.

...

Różnice pomiędzy płciami pod względem zbytu produktów można wytłumaczyć w dużej mierze faktem, że kobiety sprzedawały mniejsze ilości kawy i nie posiadały rowerów. Okazuje się także, że dużym ograniczeniem dla kobiet jest względna trudność z jaką uzyskują dostęp do kanałów zbytu, które pozwalają wypracować wartość dodaną. Wykorzystując kanały zbytu, które pozwalają uzyskać wartość dodaną, męskie gospodarstwa otrzymują 7 procent więcej za kilogram kawy.”¹³

12 FAO, Why Gender?

13 FAO (2011)

KOBIETY A ZIEMIA

Prawo własności do ziemi a normy zwyczajowe

Ziemia jest kluczowym i bardzo ważnym czynnikiem utrzymania się ubogich osób. Prawo do ziemi to jedno z podstawowych praw człowieka, które jest bezpośrednio powiązane z korzystaniem z praw gospodarczych, społecznych i kulturowych, zwłaszcza z prawa do pożywienia. W Afryce subsaharyjskiej większość ziemi należy formalnie do państwa i jest zwyczajowo wykorzystywana przez lokalne plemiona. W większości tradycyjnych społeczności status kobiety w gospodarstwie domowym jest prawie zawsze zależny od męskich członków rodziny. A jednak „ziemia to nie tylko najbardziej bazowy środek produkcji rolnej, ale jej własność i kontrola nad nią to kluczowe czynniki określające czy rolnik ma dostęp do innych zasobów i czy uczestniczy w procesach decyzyjnych na szczeblu lokalnym.”¹⁴

Kiedy rolniczy nie dysponują zabezpieczeniem, jakie gwarantuje prawo własności ziemi, tak jak zdarza się to w wielu państwach Afryki, prowadzi to do gorszego dostępu do kredytów i środków produkcji oraz do niewydajnego wykorzystywania ziemi, co oznacza mniejsze plony. Dyskryminacja na rynkach kredytowych oraz inne nierówności pomiędzy płciami w dostępie do środków produkcji (nasion, nawozów i technologii) utrudnia także rodzinom prowadzonym przez kobiety osiągnięcie takiej produktywności i rentowności jakie mają rodziny, na czele których stoi mężczyzna.¹⁵

Przypadek Etiopii¹⁶

- Ziemia jest własnością państwa, które daje obywatelom prawo do jej użytkowania. Dopuszcza się możliwość dziedziczenia praw użytkowania ziemi. Uchwała o zarządzaniu ziemią oraz o użytkowaniu ziem z 2005 roku przyznała regionalnym stanom autonomię w gospodarowaniu ziemią. Jeśli chodzi zaś o prawa kobiet, uchwała działa progresywnie i normuje prawa użytkowania ziemi kobiet i mężczyzn w postaci tytułów własności na 100 lat. Tym niemniej jednak, pomimo iż nie uznaje oficjalnie ani nie wspiera prawa zwyczajowego, mężczyźni i najlepsi rolnicy często otrzymują większe działki niż kobiety i drobni producenci rolni.

- Etiopię cechuje duże zróżnicowanie etniczne i religijne, jako że w kraju tym żyje ponad 85 grup etnicznych, są reprezentowane niemalże wszystkie ważniejsze wyznania świata oraz religie animistyczne i stosuje się liczne systemy praw majątkowych i zwyczajowych. Oznacza to duże rozbieżności w statusie kobiet. Ziemia, ludzie i bydło stanowią własność mężczyzn, aczkolwiek kobiety mogą posiadać narzędzia domowe, kury oraz kilka owiec. Kiedy kobieta chce sprzedać swoją własność, musi najpierw uzgodnić taką decyzję z mężem.

- W przypadku rozwódek i wdów, ziemia, na której żyją nie zostaje im powierzona, chyba że mieszkają i gospodarzą wraz z rodziną męża. Związki poligamiczne dodatkowo komplikują kwestię praw do ziemi, zwłaszcza w kontekście podziału

praw użytkowania pomiędzy kilku kobiet.

W praktyce to najstarsza żona ma dostęp do ziemi, ponieważ można zarejestrować tylko jedną małżonkę.

Tego rodzaju prawa użytkowania są niepewne i mogą być podważone w przypadku rozwodu.

Przypadek Kenii¹⁷

- Prawo zwyczajowe nadal reguluje dziedziczenie ziem rolnych, upraw i zwierząt hodowlanych. Zgodnie z nim żony i córki nie dziedziczą majątku rodzinnego. Na obszarach wiejskich rozpowszechnioną praktyką jest sytuacja, gdy ojcowie pozostawiają ziemię swoim synom oczekując, że to mężowie córek powinni o nie zadbać. W wielu społecznościach, kiedy umiera człowiek, zostawiając wdowę bez dzieci lub jedynie córkę, jego majątek jest traktowany tak, jakby był on nieżonaty. Śluby zwyczajowe nie są rejestrowane. Prawo własności wynika jedynie z małżeństw prawnie zarejestrowanych przed sądem. To oznacza, że w razie śmierci męża, kobieta najprawdopodobniej straci cały swój majątek, który przejmą krewni zmarłego. Ci ostatni będą bowiem starali się udowodnić, że nie było żadnego małżeństwa.

- Taki system prywatnej własności sprawiał, że mężczyźni mogli sprzedawać swoje działki bez konsultowania się z rodziną. Zabierali pieniądze ze sprzedaży i przenosili się do miast, pozostawiając rodziny bez dachu nad głową i bez ziemi. Najsilniej dotyczyło to kobiet, jako że prawie nigdy nie są one zarejestrowane jako członkowie wspólnoty i nie mają zatem prawa głosu.

- Niezameżne córki mają prawo użytkowania ziemi w gospodarstwie ojca, ale mogą sadzić jedynie rośliny jednoroczne a nie byliny. Kiedy ojciec postanawia przyznać ziemię niezameżnym lub rozwiedzionym córkom, kobiety te zazwyczaj są przymusowo wyganiane z ziemi przez swoich braci, którzy sądzą, że kobietom nie przysługuje udział w ojcowiznie.

Grabieże ziem¹⁸ w ujęciu różnic płci

Od 2007 roku przedmiotem ożywionych debat na szczeblu krajowym i międzynarodowym stała się nowa fala wielkich akcji wykupu ziem rolnych w państwach rozwijających się, zarówno przez inwestorów zagranicznych jak i krajowych. Celem jest produkcja podstawowych upraw rolnych na żywność lub biopaliwa. Jednakże niewiele mówi się o różnych skutkach, jakie tego rodzaju transakcje wywierają na kobiety i mężczyzn na obszarach wiejskich. Oddziaływanie na tych ludzi dużych transakcji przejmowania ziem zależy częściowo od ich praw i obowiązków. Ze względu na porozumienia w sprawie własności ziemi, wielkie transakcje wykupu ziem często pogarszają jeszcze istniejące rozbieżności pomiędzy mężczyznami a kobietami, które wynikają z ich płci, roli społecznej, stanu cywilnego, wieku czy przynależności etnicznej.

Kiedy to jedynie mężczyzna jako głowa domu ma prawo do ziemi, kobieta nie odgrywa często żadnej roli w procesie konsultacji lub podejmowania decyzji w związku z dzierżawą

¹⁴ FAO (1998)

¹⁵ World Bank, World Development Report 2012 (2011)

¹⁶ FAO, Land and Gender database

¹⁷ UN HABITAT (2002)

¹⁸ More information on Land grabbing can be found in “Land Grabs in Africa – A Threat to Food Security” by Glropolis, 2011.

lub sprzedażą ziemi, nawet jeśli wykorzystuje część tych ziem do celów produkcyjnych. W sytuacjach gdy dominuje zwyczajowe prawo własności ziemi, decyzję o inwestycjach związanych z ziemią podejmują ci, którzy mogą udowodnić i obronić swoje prawo własności, czyli na przykład przywódcy lokalnych społeczności. Ponadto, wspólne obszary ziem od których kobiety są zależne ze względu na zbiórkę drewna na opał, pobór wody, pozyskiwanie paszy oraz ziół leczniczych często cechuje najmniej pewna struktura własności (wtórne użytkowanie ziemi). Rządy określają te obszary mianem „nieużytków”, tak więc najchętniej przeznaczają je pod inwestycje zewnętrzne. Ziemie użytkowane przede wszystkim przez kobiety są bardzo często przejmowane pod produkcję biopaliw, co przyczynia się do dalszej marginalizacji społeczno-gospodarczej kobiet.¹⁹

Lokalni mężczyźni i kobiety korzystają w nierównym stopniu z nowych możliwości zatrudnienia, które wskazuje się najczęściej jako główną zaletę dla miejscowej ludności wielkich transakcji sprzedaży ziem. Kobiety są zazwyczaj drobnymi rolnikami bez niezależnych zasobów, podczas gdy projekty inwestycyjne skupiają się raczej na produkcji towarowej na wielką skalę. Niektóre miejsca pracy wymagają także formalnego wykształcenia, ale w społecznościach wiejskich to chłopcy są chętniej wysyłani do szkoły niż dziewczynki. Oczywiście niektóre tego typu umowy mogą także przyczynić się do zatrudniania kobiet, jednakże są to tymczasowe, niskopłatne i niepewne miejsca pracy.²⁰

Ogólnie rzecz biorąc, nowe nadarżające się okazje handlowe często oznaczają, że mężczyźni przejmują kontrolę nad ziemią, kosztem dostępu kobiet do tych obszarów. Tak więc nowe źródła przychodów z ziemi najprawdopodobniej będą stanowić zysk dla mężczyzn, ze szkodą dla kobiet.

Nowa rywalizacja o ziemię pomiędzy uprawami pod biopaliwa a tymi do produkcji żywności prowadzi do mniejszej podaży produktów spożywczych oraz do wzrostu ich cen. Ta sytuacja także częściej wpływa niekorzystnie na kobiety niż na mężczyzn, jako że to częściej one dbają o wyżywienie rodziny. Ponadto, kobiety z obszarów wiejskich wielokroć dźwigają podwójny ciężar, ponieważ muszą zaopatrzyć gospodarstwo domowe i zarządzać nim, podczas gdy mężczyźni wyjeżdżają w poszukiwaniu pracy – to kolejna konsekwencja niedoboru ziemi.²¹

W obszarach przybrzeżnych **Beninu** naciski komercyjne na ziemię niewątpliwie pogłębiły względne ubóstwo „kobiet bez mężczyzn”. Tym niemniej jednak, jako że większość kobiet żyje w gospodarstwach domowych, których głową jest mężczyzna, ubożający wpływ dużych transakcji ziemskich niekoniecznie jest mocno zróżnicowany w zależności od płci. Jest także prawdopodobne, że duża liczba migrujących kobiet pracujących w turystyce oraz przemyśle w pobliskich rejonach, w połączeniu z tendencją do małżeństw poligamicznych, prowadzi do szybszego rozprzestrzeniania się epidemii HIV/AIDS, jak również innych chorób wenerycznych wśród miejscowych kobiet.²²

KOBIETY A ZMIANY KLIMATU

Zmiany klimatu dotyczą najmocniej najbardziej potrzebujące populacje. Rozpatrywanie tego problemu z perspektywy różnic płci jest nie tylko niezbędne ale wręcz obowiązkowe, jako że zdecydowana większość osób ubogich to kobiety – dwie trzecie z 1,3 miliarda ubogich osób na świecie jest płci żeńskiej.²³ Są one w dużej mierze uzależnione od środowiska naturalnego, by przeżyć oraz wytwarzać żywność dla swoich rodzin. Gdy zmiany klimatyczne wpływają negatywnie na ich życie, trudne warunki w których już teraz bytują kobiety ulegają dalszemu pogorszeniu. Mają one najmniej możliwości czy okazji by przygotować się na oddziaływanie zmieniającego się klimatu lub na uczestnictwo w negocjacjach dotyczących działań łagodzących.²⁴

Łagodzenie zmian klimatycznych oznacza podejmowanie konkretnych działań, by obniżyć poziom gazów cieplarnianych w naszej atmosferze lub by zwiększyć zasoby węgla na świecie.

Dostosowywanie się do zmian klimatycznych oznacza podejmowanie działań, by przystosować się do zjawisk spowodowanych zmianami klimatu.

„Oddziaływanie zmian klimatycznych grozi dalszym pogorszeniem jakości życia kobiet i dziewczynek - od niedoboru żywności po niszczenie lasów oraz pojawianie się nowych, bardziej złożonych zagrożeń dla zdrowia, jak i zwiększenie prawdopodobieństwa konfliktów o zasoby. Podczas gdy wiele kobiet dźwiga największy ciężar zmian klimatycznych, ze względu na ich rolę żywiciela rodziny, to także kobiety opracowują rozwiązania, które uratują świat przed skutkami globalnego ocieplenia.”²⁵

Wpływ zmian klimatu na kobiety w rolnictwie

Oczekuje się, że Afryka będzie kontynentem najbardziej narażonym na zmiany klimatyczne. Najbardziej ucierpią takie dziedziny jak bezpieczeństwo żywnościowe oraz uprawy rolne (zwłaszcza w rolnictwie produkującym na własne potrzeby), da się także odczuć brak wody oraz problemy zdrowotne.

Nieurodzaj związany ze zmianami klimatu

Cieplejszy i suchszy klimat prowadzi do skrócenia się okresu wegetacyjnego, co niekorzystnie wpływa na zbiory. Okresy suche się wydłużają, a opady stają się bardziej niepewne. Bezpieczeństwo żywnościowe mogłoby zostać poważnie zagrożone ze względu na zmiany w uprawach. Afryka wschodnia, na przykład, może ucieść z powodu skróconego okresu wegetacyjnego kluczowych upraw o nawet 20 procent do końca wieku, przy czym w takiej sytuacji uzysk kukurydzy zmniejszyłby się o 20 procent podczas gdy plennosc fasoli o prawie 50 procent.²⁷

19 IFPRI (2011)

20 W. Wilson International Center for Scholars (2009)

21 Oxfam (2011)

22 MOKORO, CIRAD, ILC (2011)

23 UNDP (2011)

24 IDS (2008)

25 Wangari Maathai (2010)

26 IPCC (2007)

Zmiany w systemach upraw i w hodowli zwierząt mogłyby wpłynąć na podział pracy pomiędzy płciami, a być może także doprowadzić do zmniejszenia przychodów zarówno mężczyzn jak i kobiet.²⁸ Wówczas to zazwyczaj kobiety muszą oddawać swoje posiłki dzieciom lub mężowi.

Zdrowie

Wyższe temperatury oznaczają, że różne choroby rozprzestrzeniają się szybciej, zwłaszcza schorzenia przenoszone przez nosiciela, takie jak malaria czy gorączka denga. Zmienność klimatu może dodatkowo pogarszać sytuację grup wrażliwych, takich jak populacje z obniżonym systemem odpornościowym (HIV/AIDS) oraz zaogniać konflikty i wojny w przyszłości, co zwiększa dodatkowo ryzyko innych chorób zakaźnych (np. cholery) oraz niedożywienia. Kobiety muszą wówczas spędzać więcej czasu opiekując się chorymi, przez co mogą poświęcić go mniej na działalność dochodową lub rolną, by wyżywić rodzinę. Same mogą poza tym zachorować, a najczęściej mają dostęp do gorszej jakości leczenia niż mężczyźni, jeśli w ogóle mogą skorzystać z jakiegokolwiek terapii.

Topniejące zasoby naturalne

Zmiany klimatyczne mogą także prowadzić do większej częstotliwości i intensywności powodzi oraz do pogorszenia jakości wód. W obszarach dotykanych suszami, podatnych na pustynnienie, na przykład, kobiety będą poświęcać coraz więcej czasu na czerpanie wody, ponieważ będą one musiały pokonywać większe dystanse, by ją znaleźć. Nieregularne lecz nasilone opady oraz częstsze powodzie, które, według prognoz, mogą wynikać ze zmian klimatycznych na wielu obszarach doprowadzą także do większego obciążenia kobiet pracą.³⁰ To głównie kobiety chodzą po wodę a zatem są one także bardziej narażone na zmiany pór roku i warunków klimatycznych, które wpływają na ilość i dostępność wody, sprawiając, że jej pozyskanie zajmuje jeszcze więcej czasu.³¹ Pokonywanie długich dystansów, by zdobyć wodę czy drewno na opał może dodatkowo narażać kobiety i dziewczynki na napastowanie lub ataki seksualne.³² Częściej także zdarzają się konflikty domowe pomiędzy mężczyznami a kobietami, jeśli chodzi o wykorzystywanie dostępnych zasobów wody na działalność poszczególnych płci – kobiety bowiem korzystają z niej przede wszystkim na potrzeby prac domowych, podczas gdy mężczyźni do hodowli zwierząt lub podlewania upraw komercyjnych.³³

Kłęski żywiołowe

Ponad 90% zgonów spowodowanych kłeskami żywiołowymi ma miejsce w biednych państwach.

Kobiety i dzieci pozostają 14 razy bardziej zagrożone niż mężczyźni zginieciem w czasie katastrofy.³⁴ Są szczególnie narażeni ze względu na kilka czynników, takich jak różnice w integracji społecznej – dziewczynki nie posiadają takich samych umiejętności jak chłopcy, a więc nie potrafią pływać lub wspinać się na drzewa.³⁵ Bardzo często sygnały ostrzegawcze dotyczące kłęski żywiołowych nie docierają do kobiet, wielokrotnie dlatego, że są one przekazywane w miejscach niedostępnych dla osób tej płci. Nawet po kłeskach, kobiety częściej ciężiej pracują, pojawiają się problemy braku prawa własności w ramach przesiedleń oraz incydenty nasilonej przemocy seksualnej lub domowej.³⁶

„W wielu częściach świata kobiety nie posiadają zbiorowych lub indywidualnych tytułów własności do ziemi, z której żyją. Taki brak kontroli oznacza, że są one mniej zdolne do wdrażania rolnictwa zrównoważonego lub do dostosowywania strategii zarządzania gospodarką leśną, które przyczyniają się do łagodzenia zmian klimatu, jako że ich głos często jest ignorowany przy podejmowaniu decyzji. Szkodzi to także ich możliwościom realnego uczestnictwa w programach takich jak REDD+, który oferuje zachęty finansowe w ramach redukcji emisji z wylesiania.”³⁷

Ochrona zasobów naturalnych

REDD

„Redukcja Emisji Dwutlenku Węgla z Wylesień i Degradacji (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation - REDD) to inicjatywa polegająca na wykorzystywaniu wartości finansowej węgla gromadzonego w lasach, oferująca zachęty dla państw rozwijających się w ramach redukcji emisji z lasów oraz inwestowania w niskowęglowe ścieżki rozwoju zrównoważonego. „REDD+” wykracza poza kwestie wylesiania oraz niszczenia lasów, ponieważ uwzględnia ochronę, rozwój zrównoważony lasów oraz lepsze wykorzystanie zapasów węgla z lasów.”³⁸

REDD prezentuje różne możliwości działania wspólnotom zależnym od lasów, ale także opisuje zagrożenia poważnymi negatywnymi skutkami, zwłaszcza dla kobiet, które są zależne od zasobów leśnych, by wyżywić rodziny. Pomimo iż są tak silnie zależne od lasów, kobiety rzadko bywają konsultowane, ponieważ nie są właścicielami tych terenów. Ponadto, często wyklucza się je z systemów płatności REDD. Ich odmienne potrzeby nie są uwzględniane w programach wdrażających.

27 Oxfam (2011)

28 CIDA

29 IPCC (2007)

30 IDS (2008)

31 CIDA

32 IDS (2008)

33 ISS (2010)

34 UNFPA & WEDO (2009)

35 IUCN/WEDO (2007) in IDS (2008)

36 GTZ (2010)

37 Wangari Maathai (2010)

38 UN-REDD programme (2009)

39 Youssouf, J.K. (2011)

40 IUCN (2010)

Green Belt Movement

One of the most famous natural resource conservation projects is the Green Belt Movement, a Kenyan grassroots initiative that aims to “mobilize community consciousness for self-determination, equity, improved livelihoods and security, and environmental conservation” through planting trees to counter deforestation.⁴¹ The movement was founded by Professor Wangari Maathai in 1977 after recognizing the increasing problems deforestation and the connected soil erosion were bringing to local women: streams were drying up, they had to walk farther to collect firewood and their food supply was less and less secure. “GBM encouraged the women to work together to grow seedlings and plant trees to bind the soil, store rainwater, provide food and firewood, and receive a small monetary token for their work.”⁴²

Energia odnawialna

„Gwarantowanie dostaw energii oraz zmniejszanie wpływu energii na zmiany klimatu to zagadnienia często uznawane za dwa główne wyzwania dla sektora energetycznego na drodze do zrównoważonej przyszłości.”⁴³ Pewna nowoczesna energia jest uznawana za element poprawiający inne aspekty dobrobytu, takie jak rozwój gospodarczy, zdrowie, edukację oraz równość płci. Podkreśla podmiotowość gospodarczą kobiet i jest zatem uznawana za niezwykle ważny czynnik w osiąganiu milenijnych celów rozwoju. Kobiety inaczej i dotkliwiej doświadczają ubóstwa energetycznego niż mężczyźni.

„Bez dostępu do nowoczesnych usług energetycznych, kobiety i dziewczynki spędzają większość dnia wykonując podstawowe zadania niezbędne dla przetrwania, w tym czasochłonne i fizycznie wyczerpujące obowiązki zbierania opału z biomasy.”⁴⁴

Pomimo iż dostęp do energii nie jest jednoznacznie uznany za jedno z podstawowych praw człowieka, nie może być on jednak postrzegany jako zagadnienie odrębne od gwarantowania praw człowieka. Jednakże z wielu przyczyn ten ważny składnik osiągnięcia MDG został kobietom odebrany: w wielu społeczeństwach udział kobiet i ich wartość są głęboko niedoceniane, można wręcz powiedzieć „uznawane za pewnik”; prace wykonywane przez kobiety, na przykład zbieranie drewna na opał, są uznawane za pozbawione wartości gospodarczej; role kobiet oraz ich potrzeby nie są traktowane priorytetowo a zatem brak inwestycji w te dziedziny, chodzi tu na przykład

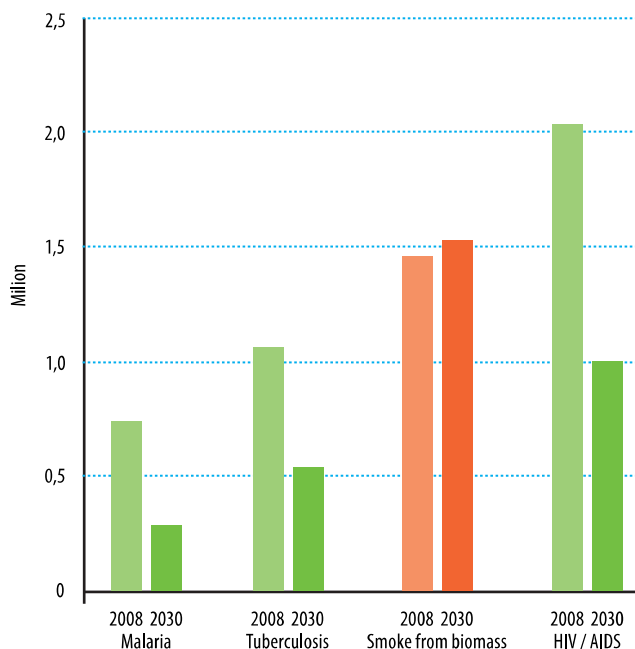
o usprawnione technologie gotowania.⁴⁵ Brak dostępu do lepszych źródeł energii pogarsza potencjalną produktywność i pozostawia im mniej czasu na zdobywanie dodatkowych przychodów. Pomimo iż położono nacisk głównie na poprawę dostępu do nowoczesnych usług energetycznych, biomasa nadal będzie odgrywać ważną rolę, zwłaszcza dla kobiet z rejonów wiejskich oraz ubogich osób z miast.

Biomasa

W Afryce, gdzie ponad 80% ludności posługuje się drewnem lub węglem drzewnym, kwestia biomasy jest ściśle związana ze sposobem wytwarzania energii.⁴⁶ Zależność ta jest potęgowana przez stały wzrost liczby ludności, ubóstwo oraz brak dostępu do substytutów drewna i węgla drzewnego.⁴⁷ Nie ulega wątpliwości, że stosowanie tradycyjnych metod wytwarzania energii cieplnej może wiązać się z ryzykiem zatrucia i stanowić poważne zagrożenie dla kobiet, które przygotowują w domu posiłki, nie wspominając już o zgubnych skutkach dla środowiska w postaci postępujących wycinek lasów, degradacji gleby oraz pustynnienia. Gromadzenie materiałów opałowych jest jednocześnie najcięższym i najbardziej czasochłonnym zajęciem wykonywanym przez kobiety, dodatkowo niosącym ze sobą ryzyko wystąpienia długotrwałego uszczerbku na zdrowiu. Ponadto podczas długich wędrówek w poszukiwaniu paliwa, kobiety mogą paść ofiarą przemocy seksualnej lub ulec kontuzji w wyniku upadku. Wzrasta też ryzyko ukąszenia przez niebezpieczne owady, co również może być nasilane przez postępującą deforestację i zmiany klimatyczne.⁴⁸

Prognozuje się, że w roku 2030 stosowanie wzmiankowanych materiałów opałowych w gospodarstwach domowych pochłonie więcej ofiar wśród ogółu ludności niż HIV/AIDS czy malaria – ponad 1,5 miliona ludzi rocznie, co odpowiada 4000 zgonów dziennie!

Figure 2: Premature annual deaths from household air pollution and other diseases

Source: OECD/IEA (2010)

41 Green Belt Movement: <http://greenbeltmovement.org>

42 Green Belt Movement: <http://www.greenbeltmovement.org/who-we-are>

43 OECD/IEA (2010)

44 Danielson, K. (2012)

45 Ibid.

46 World Bank (2012)

47 Njoka, F.N. (2008)

48 OECD/IEA (2010)

Korzyści płynące ze stosowania pieców energooszczędnych

Piecyce opalane węglem kamiennym lub drzewnym są powszechnie wykorzystywane do przygotowywania posiłków. Niemniej, są to metody wysoce nieefektywne jeśli chodzi o zużycie paliwa, co z kolei prowadzi do postępującej deforestacji. Energooszczędne piecyce i kuchenki pomogłyby zredukować zużycie drewna, a co za tym idzie zminimalizować wycinki lasów, oraz przysłużyłyby się zmniejszeniu zapadalności na choroby układu oddechowego i liczby zgonów spowodowanych zanieczyszczeniem powietrza w pomieszczeniach zamkniętych. Przykładowo, szacuje się, że stosowanie ulepszonych pieców opalanych biomasą w Tanzanii pozwoliło zmniejszyć o 50% zużycie drewna opałowego oraz ocalić około 1000 ha lasów. Dodatkowo, o osiem godzin skrócił się czas jaki kobiety spędzają na zbieraniu materiałów opałowych, a czas poświęcany na gotowanie został zredukowany o 40%.

Niestety często zdarza się, że energooszczędne piecyce wprowadza się nie zapewniając dodatkowego przeszkolenia dla użytkowników. Piecyce takie dłużej się rozgrzewają, co może sprawiać, że zniecierpliwione kobiety powracają do gotowania przy użyciu drewna opałowego. Szkolenia są zatem absolutnie niezbędne, aby móc objaśnić długofalowe korzyści płynące ze stosowania ulepszonych pieców, nie zawsze widoczne na pierwszy rzut oka, jak na przykład skrócenie czasu poświęcanego na zbieranie opału.

w zamian za bardzo niskie wynagrodzenie, o ile w ogóle nie zostaną go pozbawione. Kobiety mogłyby być zmuszane do spędzania większości czasu na produkcji biopaliw, tracąc tym samym możliwość uprawiania roślin zapewniających żywność dla ich rodzin.⁵⁴ Jak już wspomniano wcześniej w części dotyczącej grabieży ziem, w wielu państwach afrykańskich to mężczyźni zarządzają uprawami przeznaczonymi na sprzedaż, a do takich zwykle należą uprawy energetyczne. Daje to kobietom bardzo ograniczoną możliwość generowania przychodów na własny użytek.

Produkcja biopaliw na dużą skalę pociąga za sobą bardzo wiele skutków niekorzystnych dla kobiet, poczynając od przenoszenia upraw żywnościowych na ziemie nieurodzajne, co zmusza kobiety do wykonywania cięższej pracy, by móc wyżywić rodzinę, a kończąc na zgubnym wpływie na różnorodność biologiczną oraz na niszczeniu cennych ekosystemów, od których uboga ludność terenów wiejskich jest tak bardzo zależna, co również przysparza kobietom dodatkowej pracy i stanowi kolejne obciążenie dla ich zdrowia. Większość negatywnych skutków produkcji biopaliw na dużą skalę, dotyczących kwestii gruntów zostało przedstawionych wyżej, w części poświęconej zjawisku grabieży ziem. Produkcja biopaliw wymaga stosowania dużych ilości wody co, biorąc pod uwagę zmniejszające się jej zasoby, mogłoby doprowadzić do dalszej eskalacji konfliktów na tle dostępu do zasobów naturalnych.

Produkcja biopaliw⁵¹

Biorąc pod uwagę ubóstwo energetyczne większości państw afrykańskich, biopaliwa wydają się skutecznym sposobem wykorzystania rodzimych źródeł do wytwarzania energii.⁵² Niemniej, towarzysząca produkcji biopaliw eskalacja zjawiska grabieży ziem (tzw. land-grabbing), czyli przejmowania ziemi uprawnej, rzuca cień na to zagadnienie (zgodnie z Dyrektywą Unii Europejskiej w sprawie Odnawialnych Źródeł Energii do końca 2020 roku wszystkie kraje członkowskie mają obowiązek stosować 10% odnawialnych źródeł energii w sektorze transportu, co w większości przypadków będzie możliwe dzięki biopaliwom produkowanym w krajach rozwijających się).

W zależności od skali produkcji biopaliw, zmienia się jej wpływ nie tylko na sytuację kobiet, ale całych społeczności wiejskich. Produkcja biopaliw na niewielką skalę może być dla kobiet bardzo korzystna ze względu na zmniejszenie ubóstwa energetycznego, co z kolei pozwoliłoby ograniczyć dotykający je brak czasu. Wiele projektów kierowanych jest właśnie do kobiet ze względu na rolę jaką tradycyjnie pełnią w zakresie zaopatrywania gospodarstw domowych w materiały opałowe, co może istotnie przyczynić się do wzmocnienia ich pozycji społecznej.⁵³

Produkcja energii na małą skalę wcale nie musi jednak automatycznie oznaczać korzyści dla kobiet. Przykładowo, w Ugandzie kobiety wyraziły obawę, że mężczyźni zaczną zagarniać ziemie, na których one będą musiały pracować

KOBIETY A ŚWIATOWA GOSPODARKA

Handel

Tradycyjne analizy i regulacje dotyczące handlu są zwykle z założenia neutralne pod względem płci. W dalszym ciągu niewiele wiemy na temat roli kobiet w rozwoju handlu, wpływu liberalizacji handlu produktami rolnymi na prawa kobiet oraz na równość płci w ogóle. W kontekście niniejszej publikacji najistotniejszym zagadnieniem jest wpływ handlu międzynarodowego na zjawisko nierównego traktowania płci, zważywszy na to, że wkład kobiet w wytwarzanie żywności w Afryce jest tak znaczący.

W erze globalizacji polityka handlowa i umowy handlowe mają ogromny wpływ na codzienne życie ludzi. Ogólnie rzecz biorąc, panuje przekonanie, że liberalizacja i likwidacja wszelkich ograniczeń dla wolnego handlu powinny zredukować poziom ubóstwa w równym stopniu wśród kobiet i mężczyzn. W rzeczywistości nie zawsze jednak tak się dzieje. Liberalizacja handlu jest krytykowana ze względu na poważne problemy pogłębiające brak bezpieczeństwa żywnościowego w krajach ubogich. Ponadto wydaje się wielce prawdopodobne, że zmiany w handlu mogą mieć odmienne skutki dla przedstawicieli każdej z płci, ze względu na ograniczony dostęp kobiet do zasobów naturalnych i brak kontroli nad nimi.

Negatywny wpływ globalizacji światowej gospodarki dotyka w znacznym stopniu właśnie kobiet. Jako, że lokalna gospodarka jest coraz bardziej związana z sytuacją na rynkach światowych,

49 GTZ (2007)

50 Tanzania Daily News (2011)

51 More information on Biofuels can be found in "Biofuels – Fuel for Food?" by Glopolis, 2011.

52 ENERGIA (2009)

53 NRI (2011)

54 Ibid.

55 Pices (2011)

56 Meijerink, G., Langeveld, H. & Hellegers, P. (2008)

57 UN-Energy (2007)

58 FAO (2006)

proceedzi to często do cięcia wydatków publicznych i redukcji budżetu na programy społeczne, co sprawia, że dodatkowe koszty są przerzucane na barki rodzin, a to zwykle oznacza kolejne obciążenie dla kobiet. Najpoważniejsze i niemal natychmiastowe konsekwencje ma utrata przez rząd przychodów na skutek likwidacji cel. Ze względu na wysoce prawdopodobną konieczność cięcia kosztów, rządy mogą likwidować dotacje na politykę rozwoju społecznego i na niezbędne inwestycje w sektorze rolniczym.

Doświadczenia krajów subsaharyjskich pokazały, że największe korzyści odnoszą gospodarstwa rolne działające na średnią i dużą skalę, duże prywatne przedsiębiorstwa handlowe/hurtowe i przetwórcze oraz dostawcy usług w zakresie wsparcia zbytu. Jest to w przeważającej części sektor zdominowany przez mężczyzn. Liberalizacja handlu zainicjowała również trend w polityce rolnej promujący produkcję eksportową oraz uprawy rynkowe, zamiast upraw zapewniających dostęp do podstawowych produktów żywnościowych. Jako, że uprawy rynkowe są zwykle zarządzane przez mężczyzn, to właśnie oni, a nie kobiety, są głównymi beneficjentami tych zmian.⁶⁰

STUDIUM PRZYPADKU: Ogrodnictwo w Kenii

„Ogrodnictwo jest najszybciej rozwijającym się sektorem gospodarczym w Kenii. Duża wydajność jest możliwa głównie dzięki eksportowi kwiatów ciętych, z których większość trafia na rynki europejskie. 75 procent zatrudnienia w przemyśle kwiatowym stanowią kobiety, zaś ponad 65 procent pracowników zatrudnia się na czas określony, sezonowo, lub doraźnie. Z prawnego punktu widzenia po upływie ośmiu miesięcy kenijscy pracodawcy mają obowiązek zatrudniać pracowników tymczasowych na stałe, jednak często zdarza się, że zatrudniani są oni rokrocznie na umowy na czas określony. Z powodu tej luki prawnej cierpią przede wszystkim kobiety, ponieważ dyskryminowanie ich na kenijskim rynku pracy jest głęboko zakorzenione w normach społecznych i powszechnie uważa się, że są one bardziej chętne i lepiej nadają się do pewnych rodzajów pracy ogrodniczej (takiej jak zbieranie i pakowanie), a ponadto panuje przekonanie, że dochody kobiet są dodatkiem, a nie głównym filarem domowego budżetu.

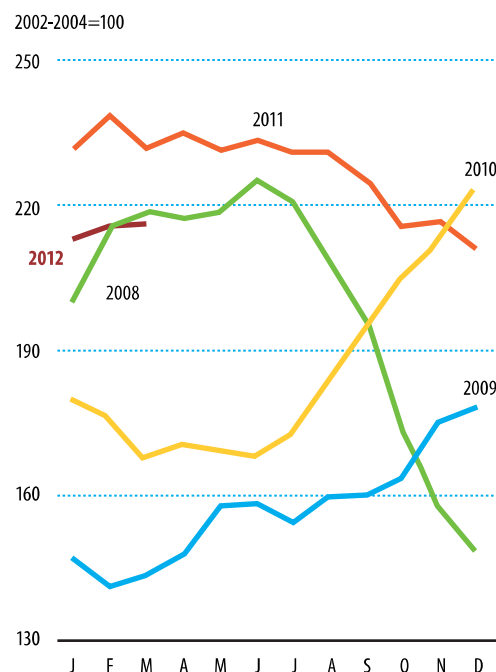
Najważniejsze kodeksy postępowania funkcjonujące w Kenii to obowiązujący na północy kodeks sektorowy Mileu Project Siereteelt oraz kodeksy sektorowe Kenyan Flower Council (Kenijskiego Kongresu Kwiatów) w południowej części kraju. Coraz częściej stosuje się również niemiecki Flower Label Programme oparty na Międzynarodowym Kodeksie Postępowania przy Produkcji Kwiatów Ciętych (International Code of Conduct for the Cut-Flowers Industry), opracowanym przez organizacje pozarządowe i związki zawodowe w Europie. Mimo, że producenci zaakceptowali kodeksy jako użyteczne narzędzia zarządzania w wyniku czego poprawiła się sytuacja pod względem BHP, najważniejsza kwestia jaką jest sytuacja pracowników – w szczególności kobiet – nadal przedstawia się źle. Z rozmów z pracownikami wynika, że jedynie 22 procent wie o istnieniu kodeksów, jeszcze mniej ma świadomość, że dotyczą one praw pracowniczych, i jedynie 31 procent spośród pracowników ma podpisaną umowę na piśmie.

Mimo, że wiele kodeksów postępowania przestrzega przed zawieraniem 'umów odnawialnych', wielu pracodawców nadal je stosuje chcąc uniknąć dodatkowych kosztów związanych z zatrudnianiem na stałe.”⁶¹

Kryzys cen żywności

Ludzie na całym świecie doświadczyli wzrostu cen żywności w czasach kryzysu w latach 2007-2008, w wyniku którego w niektórych krajach wybuchły zamieszki spowodowane niedoborem żywności. Ceny żywności na całym świecie wzrosły również w 2010 roku, zaś w roku 2011 ich poziom był najwyższy odkąd FAO zaczęła monitorować globalne ceny żywności posługując się indeksem cen żywności Food Price Index (średnia miesięczna międzynarodowych indeksów cen pięciu grup żywności: zboże, nabiał, mięso, oleje i tłuszcze oraz cukier). Odnotowany został również wzrost cen produktów niespożywczych, takich jak paliwo oraz środki produkcji rolnej, jak np. nawozy czy nasiona. Najbardziej ucierpiały na tym ubogie rodziny z terenów wiejskich, a zwłaszcza kobiety, ze względu na brak dostępu do zasobów. Szacuje się, że w krajach o niskich dochodach oba kryzysy (w latach 2007/2008 i 2011) mogły zepchnąć ponad 100 milionów ludzi poniżej progu ubóstwa, co oznaczałoby zaprzepaszczenie siedmiu lat pracy nad jego redukcją.

Figure 3: FAO Food Price Index

61 Kabeer, N. (2007)

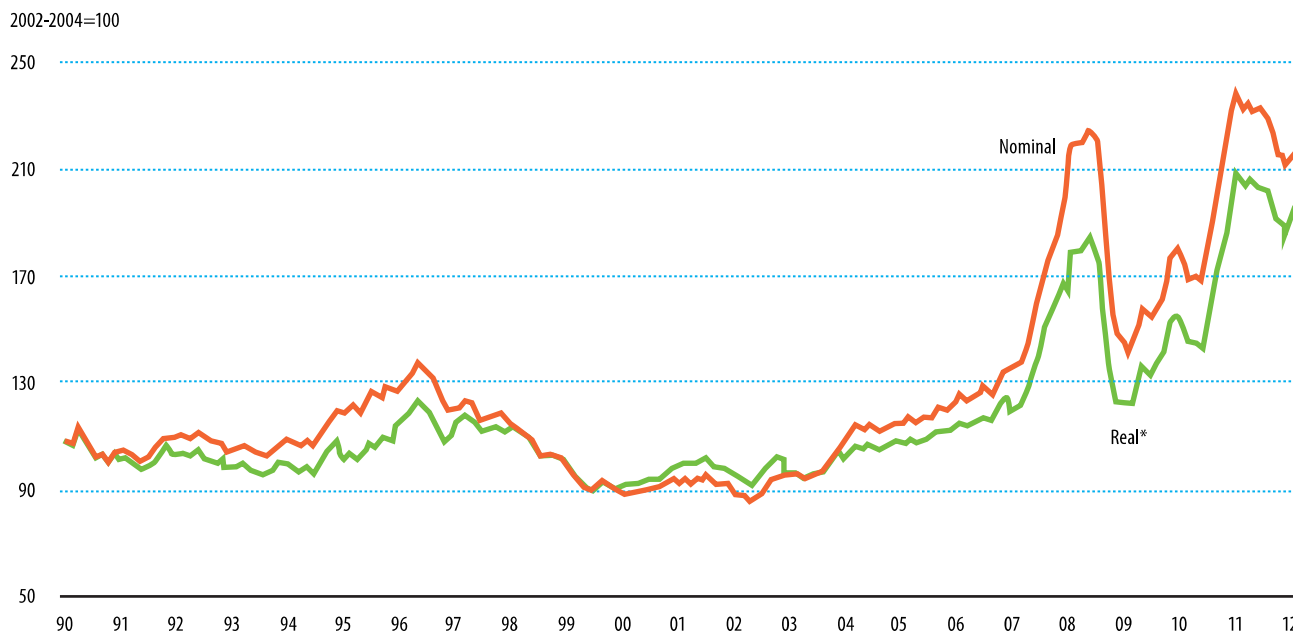
62 FAO, Global Food Price Monitor (Feb 2011)

63 IFPRI (2008)

59 One World Action (2009)

60 IDS (2006)

Figure 4: FAO Food Price Index

* The real price Index is the nominal price Index deflated by the World Bank Manufactures Unit Value Index (MUV)

Źródło: Indeks cen żywności FAO

KOBIETY A KONFLIKTY ZBROJNE

Uboga ludność zwykle przeznaczą od pięćdziesięciu do osiemdziesięciu procent swoich dochodów na jedzenie. Sposoby dostosowywania się do wysokich cen żywności są rozmaite. Niektórzy ludzie jedzą mniej (np. zmniejszając liczbę posiłków w ciągu dnia do jednego) i głodują, zwykle jednak po prostu wybierają żywność tańszą, mniej smaczną i często gorszej jakości. Kobiety ciężarne i matki karmiące znajdują się w grupie uważanej za najbardziej zagrożoną, ponieważ ich zdrowie i odżywienie bezpośrednio przekładają się na stan zdrowia ich dzieci. Problem ten dotyka zatem w odmiennym stopniu każdej z płci, kobiety bowiem odczuwają większy stres związany z koniecznością przygotowywania odpowiednich posiłków z mniejszej ilości żywności i cierpią widząc, że ich dzieci głodują. Stres ten popycha je do podejmowania bardzo źle opłacanej pracy w sektorze nieformalnym oraz do współzawodnictwa, które sprawia, że ich zarobki stają się coraz bardziej niewspółmierne do wykonywanej pracy.⁶⁵

By stawić czoło wzrostowi cen żywności, ubodzy rolnicy i ich rodziny są zmuszeni wyprzedawać swój dobytek w postaci zwierząt, nasion, czy narzędzi, które trudno odzyskać w przyszłości. Mienie tradycyjnie należące do kobiet, takie jak biżuteria czy małe zwierzęta, jest zwykle sprzedawane w pierwszej kolejności, ponieważ łatwiej je później odtworzyć niż mienie przynależne mężczyznom, jak np. ziemia czy duże zwierzęta.⁶⁶

„Tradycyjne, ślepe na problemy związane z płcią pojmowanie wojny i jej następstw nie uwzględnia przyczyn i skutków z jakimi może być związana przynależność do danej płci oraz nie bierze pod uwagę tego, jak konflikty zbrojne mogą się odbijać na relacjach między płciami. Jako że nierówne traktowanie płci jest zjawiskiem powszechnym, dodatkowo zaostrzonym przez wojny, często zdarza się, że tragiczne dla kobiet konsekwencje wojen nie wychodzą na światło dzienne.”⁶⁷

Wojny domowe

W ostatniej dekadzie pojęcie bezpieczeństwa zmieniło swój wydźwięk poprzez przeniesienie środka ciężkości z państwa na bezpieczeństwo jednostki ludzkiej. Wiąże się to z dostrzeganiem nowych rodzajów zagrożeń dla spokojnego bytu mieszkańców Afryki, innych niż wojny między państwami, naruszających bezpieczeństwo ludności w takich dziedzinach jak gospodarka, zdrowie, dostęp do żywności, środowisko, życie osobiste, społeczne i sytuacja polityczna. Związane jest to ze zmianą natury samych konfliktów, które z międzynarodowych przeistaczają się w wojny wewnątrzpaństwowe, w których przemoc skierowana jest głównie przeciwko ludności cywilnej, a największymi zagrożeniami są głód, choroby, łamanie praw człowieka oraz katastrofy ekologiczne. Towarzysząca im przymusowa migracja lub przesiedlanie ludności powodują przerwanie produkcji rolnej dodatkowo zaburzając tym samym bezpieczeństwo żywnościowe.

64 FAO, Food Price Index (April 2012)

65 Oxfam (2011)

66 FAO Gender Insight

67 IDS (2003)

68 UNFPA/WEDO (2009)

W większości przypadków zjawisko wojen domowych dotyka krajów rozwijających się, gdzie ubóstwo i nierówności społeczne tworzą sprzyjające warunki do wybuchu konfliktu. Gwałt od dawna stosowany jest jako jedna z taktyk walki co zostało oficjalnie odnotowane przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, która w 2008 roku podała, że: „kobiety i dziewczęta są szczególnie narażone na przemoc na tle seksualnym, stosowaną również w formie taktyki wojennej mającej na celu upokorzenie, dominację, zastraszenie, rozproszenie i/lub przymusowe przesiedlenie ludności cywilnej należącej do danej społeczności lub grupy etnicznej.”

„Prawdopodobnie nie ma w Afryce kobiety, która nie byłaby nigdy świadkiem stosowania przemocy wobec innej kobiety. Prawdą jest, że mężczyźni prowadzą wojny, a kobiety padają ich ofiarami, czy to z powodu załamania infrastruktury państwowej, czy godząc się na wykorzystywanie seksualne w celu uniknięcia śmierci, czy też z powodu stygmatyzacji, wymuszonych cięż oraz chorób przenoszonych drogą płciową.”

Mavis Matladi, nieżyjąca już, była Przewodniczącą Klubu Kobiet w Parlamencie Panafrkańskim (PAP)

Gwałt jako taktyka wojenna w Afryce

W Demokratycznej Republice Konga każdego miesiąca odnotowywanych jest około 1100 gwałtów, co oznacza, że każdego dnia średnio 36 kobiet i dziewcząt zostaje zgwałconych. Szacuje się, że od czasu rozpoczęcia konfliktu zbrojnego w tym kraju ponad 200 tysięcy kobiet padło ofiarą przemocy na tle seksualnym.

Podczas ludobójstwa w Rwandzie w 1994 roku, zgwałcono od 250 tysięcy do pół miliona kobiet.⁷²

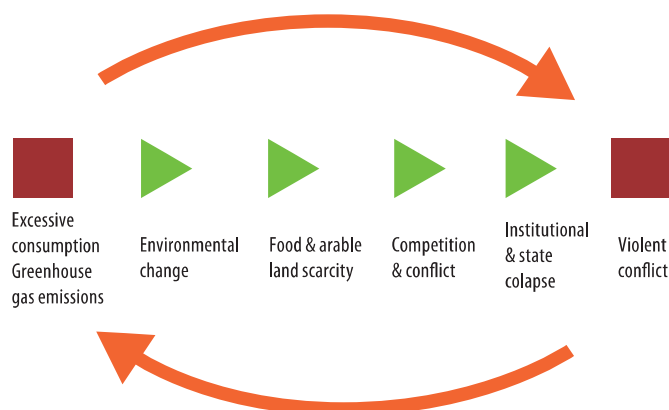
Pomimo nieporównywalnie większego negatywnego wpływu konfliktów zbrojnych na los kobiet, stanowią one mniej niż trzy procent sygnatariuszy porozumień pokojowych.

Nigdy nie zdarzyło się by kobieta była głównym negocjatorem pokojowym z ramienia ONZ. Kobiety stanowią mniej niż osiem procent członków delegacji negocjacyjnych uczestniczących w procesach pokojowych, w których mediatorem jest ONZ, oraz niecałe trzy procent sygnatariuszy porozumień pokojowych.

Konflikty o zasoby naturalne

Konflikty związane z prawem do gruntów, kwestiami dotyczącymi środowiska, a ostatnio także zmian klimatycznych powodujących niedobory zasobów naturalnych (ziemi, wody, lasów) są kolejną bolączką państw afrykańskich, jako że byt większości tamtejszej populacji jest ściśle uzależniony od środowiska i zasobów naturalnych. W każdym konflikcie o ziemię znaczącą rolę odgrywa pleć jego uczestników. Ze względu na bardzo ograniczone prawa do posiadania gruntów, to zwykle kobiety (żony, wdowy, córki) są najbardziej poszkodowane.

Figure 5: the link between climate change, resource scarcity and resource conflict

Source: ISS (2010)

Konflikty między rolnikami i pasterzami

Niektóre rejony Afryki subsaharyjskiej są szczególnie narażone na surowe warunki środowiskowe, takie jak susze, pustynnienie, erozja gleby i niewystarczająca ilość wody. Ponadto, produkcja rolna jest przede wszystkim zależna od deszczu. Rolnicy i pasterze na południowych krańcach Sahary walczą o przetrwanie w niesprzyjających warunkach środowiskowych, gdzie wciąż zanikają kolejne pastwiska. Źródłem konfliktów zwykle staje się niszczenie pól uprawnych przez zwierzęta hodowlane. W odwecie, miejscowi rolnicy budują bariery wokół gospodarstw i w poprzek dróg prowadzących do gruntów rolnych. „Czasem lokalne władze nakładają wysokie grzywny zarówno na pasterzy, jak i na rolników, nawet jeśli to oni są pokrzywdzeni, co powoduje powstawanie kolejnych napięć”, wyjaśnia jeden z członków sieci prowadzącej pracę u podstaw.

69 OHCHR (2008)

70 Matladi, M. cited in IPS (2011)

71 UN: <http://www.un.org/en/globalissues/briefingpapers/endviol/index.shtml>

72 Ibid.

73 UNDP (2011)

74 Bamjee, S. (2011)

75 The African Center for the Constructive Resolution of Disputes, Natural Resource, the Environment and Conflict (2009)

76 Africa center for strategic studies.

77 ACORD (2011)

Róg Afryki jest największym zagłębiem pasterstwa na świecie. Pasterskie społeczności w tym regionie to nomadowie, żyjący przede wszystkim na obszarach suchych lub półsuchych, których byt jest w dużej mierze uzależniony od posiadanych zwierząt hodowlanych – bydła, owiec, kóz i wielbłądów. Ważnymi czynnikami są również dostęp do wody oraz pastwisk. Jednak zasoby naturalne maleją pod wpływem zmian klimatycznych i wzrostu liczby ludności, a ponadto korzystają z nich również rolnicy i dzikie zwierzęta. W tej części Afryki konflikty z udziałem pasterzy związane z walką o dostęp do zasobów, rabowaniem bydła oraz łatwym dostępem do broni ręcznej, są coraz bardziej powszechne i niepokojące.

WNIOSKI

Nierówne traktowanie płci jest hamulcem rozwoju w Afryce subsaharyjskiej. Likwidacja barier związanych z płcią i wzmocnienie społecznej pozycji kobiet wydaje się być kluczowym czynnikiem umożliwiającym ocalenie milionów ludzi cierpiących z powodu biedy i głodu. Zapewnienie kobietom dostępu do możliwości jakie oferuje gospodarka, udział w życiu społecznym i edukacja, oraz zapewnienie autonomii niezbędnej do korzystania z nich byłoby miłym krokiem w walce z ubóstwem.

Spójność polityk z działaniami na rzecz rozwoju i równouprawnienie płci

„Dwie dekady działań uwzględniających aspekt równości płci oraz dwutorowe podejście do analizowanych problemów pozwalają ocenić jakie środki są, a jakie nie są skuteczne, oraz wyciągnąć ważne wnioski z myślą o długofalowym programie działań. Co istotne, nie ulega najmniejszej wątpliwości, że bez stałego nacisku politycznego ze strony kobiet i organizacji społecznych w sprawie obrony praw kobiet i walki z dyskryminacją, wszelkie działania na rzecz równouprawnienia mogą przeistoczyć się w czysto biurokratyczne zagadnienie do „odhaczenia”, zamiast być narzędziem w walce o sprawiedliwość i równość płci.”

Kluczowe przesłanie:

- *Wzmacnianie pozycji kobiet w dziedzinie gospodarki jest niezbędnym warunkiem trwałego rozwoju, wzrostu gospodarczego sprzyjającego ograniczaniu ubóstwa oraz realizowaniu wszystkich milenijnych celów rozwoju.*
- *W wielu krajach rozwijających się sektor rolniczy jest niewydolny w wyniku nierównego traktowania kobiet i braku*

dostępu do zasobów produkcyjnych, który umożliwiłby im zwiększenie produkcji.

- *Bardziej wyrównany dostęp do zasobów naturalnych i usług – ziemi, wody, technologii, innowacji, a także kredytów oraz usług bankowych i finansowych – mógłby przyczynić się do poprawy sytuacji prawnej kobiet, poprawić wydajność rolnictwa, zmniejszyć problem głodu i sprzyjać wzrostowi gospodarczemu.*
- *Kiedy kobiety mają większy wpływ na podejmowanie decyzji dotyczących gospodarki, ich rodziny przeznaczają więcej środków na żywność, zdrowie, edukację, odzież i jedzenie dla dzieci.*
- *Kiedy kobiety mają kontrolę nad dodatkowymi dochodami, przeznaczają więcej pieniędzy niż mężczyźni na jedzenie, ochronę zdrowia, ubrania i edukację swoich dzieci. Ma to bezpośredni korzystny wpływ na długofalowe budowanie dobrobytu, kapitału ludzkiego oraz na wzrost gospodarczy. Staje się to możliwe dzięki lepszemu stanowi zdrowia, odżywienia oraz dostępowi do edukacji.*

Praktyczne sposoby poprawy sytuacji kobiet z obszarów wiejskich wg ROPPA (Sieci Zachodnioafrykańskich Organizacji Zrzeszających Rolników i Producentów Rolnych):

- a) informowanie i budowanie świadomości społeczności wiejskich (we wszystkich kategoriach: wśród kobiet, mężczyzn i w grupach społeczno-zawodowych);
- b) tłumaczenie tekstów na główne języki lokalne w celu rozszerzania dostępu do informacji;
- c) organizacja lokalnych debat publicznych w celu dostosowania obowiązujących dokumentów do konkretnej sytuacji danego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony praw kobiet;
- d) organizacja spotkań informacyjnych i debat dotyczących sytuacji kobiet i bezpieczeństwa na terenach wiejskich;
- e) ograniczanie procedur administracyjnych i prawnych (zwłaszcza urzędowych okresów oczekiwania i kosztów) z uwzględnieniem szczególnej pomocy dla kobiet ze społeczności wiejskich;
- f) rozwijanie kompetencji organizacyjnych wśród kobiet ze społeczności wiejskich w celu umożliwienia im skuteczniejszej obrony własnych interesów.

78 Mkutu, K. (2001)

79 CONCORD (2011)

80 *EuropAfrica, Women Speak Up: Agricultural Models, Gender Rights, What Kind of Future for All*

Zalecenia:

- Gwarantowanie równouprawnienia kobiet oraz eliminowanie wszelkich przejawów dyskryminacji z mocy prawa,
- Inwestowanie w ludzki kapitał kobiet i dziewcząt,
- Stosowanie dobrych praktyk rolniczych, uwzględniających różnice między płciami,
- Zapewnianie kobietom dostępu do służb publicznych, technologii, kredytów, edukacji,
- Edukowanie kobiet w zakresie wiedzy na temat prawa do ziemi i umacnianie prawa własności,
- Ustalenie spójnych wytycznych w zakresie inwestycji w grunty, uwzględniających zagadnienia równego traktowania płci,
- Wspieranie włączania kobiet w procesy negocjacji i realizowania umów dotyczących kupna i dzierżawy ziemi,
- Realizowanie polityki łagodzenia zmian klimatycznych i przystosowywania się do nich,
- Promowanie zrównoważonych praktyk oraz ochrony globalnego środowiska,
- Promowanie umiejętności zarządzania własnymi środkami finansowymi przez kobiety,
- Wdrożenie programów tworzących siatkę bezpieczeństwa socjalnego, uwzględniających odmienne role mężczyzn i kobiet,
- Wspieranie roli kobiet w budowaniu pokoju na poziomie lokalnym,
- Wspieranie pierwszoplanowej roli rolnictwa w procesie odbudowy oraz zapewnienie bezpiecznego powrotu do produkcji rolnej i odzyskiwania środków do życia.

Źródła:

ActionAid, Amnesty International. "Terre des hommes, International Human Rights Network, Human Rights-Based Approaches and EU Development Aid Policies." ActionAid, 2008. http://www.terredeshommes.org/pdf/pressreleases/hrba_briefing_paper.pdf

Africa center for strategic studies. <http://africacenter.org/security/topic/natural-resources/>

Bamjee, S. "AFRICA: More Dangerous to Be a Woman than a Soldier." IPS, 2011. <http://www.ips.org/africa/2011/09/africa-more-dangerous-to-be-a-woman-than-a-soldier/>

CIDA. "Gender equality and climate change. Why consider gender equality when taking action on climate change." [http://www.acdi-cida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLUIImages/Climate%20change3/\\$file/Gender-2.pdf](http://www.acdi-cida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLUIImages/Climate%20change3/$file/Gender-2.pdf)

Commonwealth Secretariat. "Gender and Trade Action Guide." Commonwealth Secretariat, 2007: <http://www.genderandtrade.org/>

CONCORD. "Spotlight on EU Policy Coherence for Development." CONCORD, 2011: <http://coherence.concordeurope.org/>

Danielson, K. "Gender equality, women's rights and access to energy services. An inspiration paper in the run-up to Rio+20." Ministry of Foreign Affairs of Denmark, 2012. http://eu2012.dk/en/NewsList/April/Week-15/~/_media/Files/Other%20meetings/April/EU%20Sustainable%20Energy%20for%20All%20Summit/Gender%20Energy%20Report.ashx

Eldis. "Gender." <http://www.eldis.org/gender/profiles.htm>

ENERGIA. "Biofuels for Sustainable Rural Development and Empowerment of Women." ENERGIA, 2009. http://www.theworkingcentre.org/wscd/ctx/publications/ENERGIA_Biofuels_book_text_pages.pdf

EuropAfrica. "Women Speak Up: Agricultural Models, Gender Rights, What Kind of Future for All." <http://old.europafrika.info/en/pubblicazioni/>

FAO. "Agriculture, trade negotiations and gender". FAO, 2006. <http://www.fao.org/docrep/009/a0493e/a0493e00.htm>

FAO. "Food Price Index." FAO, April 2012. <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/foodpricesindex/en/>

FAO. "Gender and Land rights database." <http://www.fao.org/gender/landrights/report/en/>

FAO. "Gender Insight." http://www.fao.org/gender/gender-home/gender-insight/gender-insightdet/en/?dyna_fef%5Buid%5D=93008

FAO. "Gender, insight." [http://www.fao.org/gender/gender-home/gender-insight/gender-insightdet/en/?dyna_fef\[uid\]=130031](http://www.fao.org/gender/gender-home/gender-insight/gender-insightdet/en/?dyna_fef[uid]=130031)

FAO. "Gender, Why Gender?" <http://www.fao.org/gender/gender-home/gender-why/why-gender/en/>

FAO. "Global Food Price Monitor." FAO, February 2011. http://www.fao.org/gIEWS/english/gfpm/GFPM_02_2011.pdf

FAO. "Men and Women in agriculture: closing the gap." <http://www.fao.org/sofa/gender/policy-recommendations/en/>

FAO. "State of Food and Agriculture 2010-2011." FAO, 2011. <http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2050e00.htm>

FAO. "The Right to Food in Theory and Practice." FAO, 2010. <http://www.fao.org/Legal/rtf/booklet.pdf>

FAO. "The State of Food and Agriculture 2010-2011." FAO, 2011. <http://www.fao.org/publications/sofa/en/>

FAO. "Agri-gender statistics toolkit." <http://www.fao.org/gender/agrigender/en/>

Glopolis. "Land Grabs – a Threat to Food Security." Glopolis, 2011. <http://glopolis.org/en/articles/land-grabs-in-africa/>

Glopolis. "Biofuels – Fuel for Food?" Glopolis, 2011. <http://glopolis.org/en/articles/biofuels-food-or-fuel/>

Green Belt Movement: <http://greenbeltmovement.org/>

- GTZ. "Climate change and gender: economic empowerment of women through climate mitigation and adaptation?" GTZ, 2010.
<http://www.oecd.org/dataoecd/62/33/46975138.pdf>
- GTZ. "Policy and regulatory framework conditions for small hydro power in Sub-Saharan Africa." GTZ, 2007.
<http://www.gtz.de/de/dokumente/en-factsheet-uganda-2007.pdf>
- IFPRI. "Helping Women Respond to the Global Food Price Crisis." IFPRI, 2008. <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/bp007.pdf>
- IFPRI. "The Gender Implications of Large-Scale Land Deals." IFPRI, 2011.
<http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ifpridp01056.pdf>
- IFPRI. "The Gender Implications of Large-Scale Land Deals." IFPRI, 2011.
<http://www.ifpri.org/publication/gender-implications-large-scale-land-deals>
- Institute of Development Studies. "Briefing paper on the 'feminisation of poverty.'" IDS, 2001.
<http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/femofpov.pdf>
- Institute of Development Studies. "BRIDGE Gender and Development in Brief. Issue 13: Gender and Armed Conflict." IDS, 2003.
<http://www.bridge.ids.ac.uk/go/bridge-publications/cutting-edge-packs/gender-and-armed-conflict/gender-and-armed-conflict&id=52706&type=Document&langid=1>
- Institute of Development Studies. "BRIDGE Gender and Development in Brief. Issue 17: Gender and Trade." IDS, 2006.
<http://www.bridge.ids.ac.uk/go/home&id=53335&type=Document&langID=1>
- Institute of Development Studies. "BRIDGE Gender and climate change: mapping the linkages. A scoping study on knowledge and gaps." IDS, 2008. http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/Climate_Change_DFID.pdf
- International Union for Conservation of Nature. "Women in REDD critical for climate action." IUCN, 2010.
<http://www.iucn.org/?6573/Women-in-REDD-critical-for-climate-action>
- IPCC. "Assessing key vulnerabilities and the risk from climate change." IPCC, 2007.
<http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter19.pdf>
- IPCC. "Fourth Assessment Report: Climate Change 2007. Working Group II: Impacts, Adaptation and Vulnerability." IPCC, 2007.
http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg2/en/ch9s9-4-2.html#9-4-3
- Kabeer, N. "Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals." Commonwealth secretariat, 2003:
<http://web.idrc.ca/openbooks/067-5/>
- Mkutu, K. "Pastoralism and conflict in the Horn of Africa. Africa Peace." Forum/Saferworld/University of Bradford, 2001.
- Matladi, M. "AFRICA: More Dangerous to Be a Woman than a Soldier." Cited in IPS, 2011.
<http://www.ips.org/africa/2011/09/africa-more-dangerous-to-be-a-woman-than-a-soldier/>
- Meijerink, G., Langeveld, H. & Hellegers, P. "Biofuels and Water: An Exploration." WUR, 2008. http://www.boci.wur.nl/NR/rdonlyres/98CCE2E3-0FA2-4274-BCA0-20713CA1E125/62620/Fullreport1_Water_Meijerink_Hellegers_Langeveld.pdf
- Minority rights Group International. "Working to secure rights of minorities indigenous people."
<http://www.minorityrights.org/?query=gender&lid=458>
- Minority Rights Group International. "HRBA: A More Effective Framework for International Development Policies in New EU Member States." MRG International, 2011: <http://www.minorityrights.org/?lid=10768>
- MOKORO, CIRAD, ILC. "Gendered impacts on commercial pressure on land." MOROKO, 2011.
http://www.mokoro.co.uk/files/13/publication/WEB_MOKORO_Gender_final_layout_online_ILC_Gender_CPL_Study.pdf
- Mwiturubani, D.A., & Wyk, J. van. "Climate Change and Natural Resources Conflicts in Africa." ISS, 2010.
<http://www.issafrica.org/uploads/Mono170.pdf>
- Nelson, V. & Lambrou, Y. "Gender and 'Modern' Biofuels. A Guidance Paper for Policy-Makers." NRI, 2011.
http://www.nri.org/docs/d5673-11_nri_biofuels_web.pdf

Njoka, F.N. "Kenya's Energy Status." 2008.

No women, no peace campaign. <http://www.nowomennopeace.org/campaign-info>

OECD. "Gender equality and women's empowerment."

http://www.oecd.org/document/27/0,3746,en_2649_34541_46582811_1_1_1_1,00.html

OECD/IEA. "World Energy Outlook 2010." OECD/IEA, 2010. <http://www.worldenergyoutlook.org/media/weo2010.pdf>

OHCHR. "Rape: Weapon of war." OHCHR, 2008. <http://www.ohchr.org/en/newsevents/pages/rapeweaponwar.aspx>

Schutter, O. de. "Countries tackling hunger with a right to food approach." OHCHR, 2010.

http://www2.ohchr.org/english/issues/food/docs/Briefing_Note_01_May_2010_EN.pdf

One World Action. "Gender Justice in Trade Policy: The gender effects of Economic Partnership Agreements." OneWorld Action, 2009. <http://www.gadnetwork.org.uk/storage/44.%20Gender%20Justice%20in%20Trade%20Policy%20-%20EPAs.pdf>

Oxfam. "Briefing on the Horn of Africa Drought: Climate change and future impacts on food security." Oxfam, 2011.

<http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/briefing-hornofafrica-drought-climatechange-foodsecurity-020811.pdf>

Oxfam. "Land and Power, The growing scandal surrounding the new wave of investment in land." Oxfam, 2011.

http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ASIA_090629_Land%20Grab_rpt.pdf

Oxfam. "Living on a Spike, How is the 2011 food price crisis affecting poor people?" Oxfam, 2011.

<http://www.oxfam.org/en/policy/living-spike>

Oxfam. "From poverty to power." <http://www.oxfamblogs.org/fp2p/?p=9047>

Pisces. "Biofuels and Sustainability: A Case Study from Tanzania." Pisces, 2011.

<http://pisces.or.ke/sites/default/files/Pisces%20Working%20Brief%20No.%203.pdf>

Tanzania Daily News. "Tanzania: Benefits of Using Improved Biomass Stoves." All Africa, 22 December 2011.

<http://allafrica.com/stories/printable/201112230246.html>

The African center for constructive resolving of disputes. "Natural Resources, the Environment and Conflict." ACCORD, 2009.

<http://www.accord.org.za/publications/reports/661-natural-resources-the-environment-and-conflict>

The Maputo Protocol. <http://www.maputoprotocol.com/index.php>

UN HABITAT. "Rights and Reality." UN HABITAT, 2002. <http://ww2.unhabitat.org/publication/hs66702e/default.asp>

UN. "Convention on elimination of all forms of women discrimination." <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

UN. "Ending Violence Against Women and Girls." <http://www.un.org/en/globalissues/briefingpapers/endviol/index.shtml>

UN. "The Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women."

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/protocol/>

United Nations Department of Public Information. "Fact Sheet No 1. The feminization of poverty." UN, 2000.

<http://www.un.org/womenwatch/daw/followup/session/presskit/fs1.htm>

UN Women. "United nations entity for equality and the empowerment." <http://www.unwomen.org/>

UNDP. "Fast Facts. Gender Equality and UNDP." UNDP, 2011.

<http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/fast-facts/english/FF-Gender-Equality-and-UNDP.pdf>

UNDP. "Women's empowerment." <http://www.undp.org/gender>

UN-Energy. "Sustainable Bioenergy: A Framework for Decision Makers." UN-Energy, 2007.

http://www.un-energy.org/sites/default/files/share/une/susdev.biofuels.fao_.pdf

UNESCO. "Empowering the Poor." UNESCO, 2011: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002150/215041e.pdf>

UNFPA/WEDO. "Climate Change Connections. Women at the Forefront." UNFPA/WEDO, 2009. http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/documents/publications/2009/climateconnections_1_overview.pdf

UN-REDD programme. "About REDD+." UN-REDD, 2009. <http://www.un-redd.org/AboutREDD/tabid/582/Default.aspx>

W. Wilson International Center for Scholars. "Land Grab? The Race for the World's Farmland." 2009.

Wangari Maathai. "Involve women in climate change." Green Belt Movement, 2010. <http://greenbeltmovement.org/a.php?id=498> (Accessed on 16.4.2012)

World Bank. "Biomass: Meeting Sub Saharan Africa's Energy Needs." WB, 2010. <http://climatechange.worldbank.org/news/biomass-meeting-sub-saharan-africa%E2%80%99s-energy-needs>

World Bank. "Gender in Agriculture sourcebook." <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTARD/EXTGENAGRLIVSOUBOOK/0,,menuP:3817510~pagePK:64168427~piPK:64168435~theSitePK:3817359,00.html>

World Bank. "World Development Report 2012." WB, 2011. http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTWDRS/EXTWDR2012/0,,menuPK:7778074~pagePK:7778278~piPK:7778320~theSitePK:7778063~contentMDK:22851055,00.html?cid=DM_UNWomen_1

Yousseuf, J.K. "The gendered aspects of land grab as response to climate change." Land for African Women, 2011. <http://landforafricanwomen.org/resources/conference>

All the above listed documents were last accessed on May 10, 2012.

Women and Agriculture in Africa

Published by:	Glopolis, Prague 2012 First edition
Autors:	Christine Maritzová, Dagmar Milerová Prášková
Useful comments have been given by:	Marygoretti Kamau (Eastern Africa Farmers Federation, EAFF)
Design:	Creative heroes (www.creativeheroes.cz)
Print:	Agentura David Centrum
Address of publisher:	Glopolis Soukenická 23 110 00 Prague 1 Tel.: +420 272 661 132 www.glopolis.org

Copyright (c) Glopolis 2012

Founded in 2004, Glopolis is an independent think-tank focusing on global development and the response of the Czech Republic and EU to its challenges. We engage with opinion-, decision- and policy-makers to enhance political culture and facilitate transformations towards smart and responsible economy, energy and food systems. Glopolis provides analysis, vision and consultancy, builds networks, stimulates debates and challenges thinking. For more information go to our website: www.glopolis.org.

This document has been produced with the financial assistance of the European Union within the project EuropeAfrica: Towards Food Sovereignty (DCI-NSAED/2010/240-529) and the International Visegrad Fund. The contents of this document are the sole responsibility of Prague Global Policy Institute - Glopolis and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the donors.

ISBN 978-80-905194-3-5

)(glopolis